

I. Кропива (Кость)

Чемурако — це прізвище. Сашкове прізвище. Цілий день тільки й чуєш у класі:

— Чемурако, не підказуй! Чемурако, не крутись! Чемурако, зайди в учительську!

— І що ти за людина, Сашко Чемурако?! — запитала наша вожата, коли Сашко випустив на уроці зоології горобця з-під парти.

— Не знаю,— відповів Сашко.— Якби я самого себе зустрів на вулиці, я б також дуже здивувався: що це за людина?

Вожата розсердилась:

— Знову ти вигадуєш нісенітниці! Хіба ж можна зустріти самого себе на вулиці?

— А де можна? — спитав Сашко.

Запитання справді дурне, бо навіть вожата засміялась, хоч була дуже сердита.

З Чемураком завжди трапляються всякі історії. От зі мною ніколи б такого не сталося, я б не став випускати горобців на уроках, не стрибнув би з балкона, бо що з цього може вийти? — самі лише неприємності, і маму до школи можуть викликати.

Сашкові добре — його маму як до школи викличеш? Вона геолог, і батько Сашків геолог, вони весь час в експедиціях. Сашко живе з

бабусею і тому робить що хоче. Одного разу надумав навіть тікати до мами на Удокан, але його впіймали на якійсь станції і привели додому.

У Чемурака над ліжком висить стара-престара географічна карта, на ній він позначає всі дороги і всі місця, де були його батьки. Він свою маму називає "хазяйкою Мідної гори", він і тут не може, щоб не вигадати нісенітницю. Правда, Сашко про це нікому не розповідав, я сам випадково побачив.

Ми тоді якраз контрольну з геометрії писали, я хотів запитати, яка у нього відповідь вийшла, дивлюсь — а він листа пише: "Коли ти вже приїдеш, мамо, хазяйко Мідної гори?"

Мені смішно стало; а коли Сашко здав зошит, учитель запитав:

— Ти що ж, Чемурако, навіть не брався за задачу?

— Ні,— сказав Сашко.

— Чому? — здивувався учитель.

Але Чемурако нічого не відповів, і тоді я пояснив, що він писав листа до хазяйки Мідної гори.

— Тебе не питали про це! — розгнівався чомусь учитель.— Записую тобі зауваження в щоденник!

От і вийшло по справедливості! Я правду сказав, так мені зауваження вклеїли, а Чемурака після уроків залишили, щоб він все-таки написав контрольну. Ще потім Діма Радченко, Сашка найперший друг-приятель, ябедою мене назвав.

Та коли вже кого називати ябедою, то де Чемурака.

Якось ми втрюх у м'яча грали, я кажу:

— От зараз таку свічку поставлю,— на четвертому поверсі буде видно.

Діма каже:

— Краще не пробуй, Костю, бо у вікно попадеш.

Свічка вийшла класна, тільки я справді у вікно влучив, прямо у хімічний кабінет влетів м'яч. Звідти хтось виглянув, а я р-раз — і під стіну: Діму і Сашка видно, а мене — ні.

Я їм кулака показую:

— Спробуйте скажіть тільки, що це я,— кісточок не зберете.

— Нащо нам розповідати? Ти, голубчику, сам підеш і скажеш!

І цей Чемурако вхопив мене за комір і по сходах до кабінету потяг:

— Іди розповідай, а я тут почекаю!

То хто після цього ябеда — я чи Сашко?

В суботу ми всім класом на Чортові скелі ходили, кілометрів десять за містом. Ще коли ми на шкільному подвір'ї рюкзаки складали, Діма почав хвалитись:

— От побачите, я перший дійду!

— Не кажи, Дімо, гоп, поки не перескочиш! — засміявся Чемурако.

— Правильно,— сказав і я,— не хвались!

— А ти котись звідси! — буркнув Сашко.

Ну, я тоді розсердився. Взяв і переклав половину вантажу із свого рюкзака в Дімчин. Я так, пожартувати хотів, я потім хотів забрати — що ж тут такого, поніс би Діма трохи. У нього плечі, як у штангіста. Але Дімка вперед одразу побіг, тільки-но ми на шосейну дорогу вийшли, а я відстав, бо в мене на сонці завжди голова починає боліти. Тоді наша вожата сказала:

— Чемурако, ти вже не поспішай, Янчуку допомагатимеш. Бачиш, який він незагартований.

От ідемо ми і все більше відстаємо, вже хлопців і не видно за поворотом. Чемурако злиться:

— Навіщот'и йшов у похід, коли ти такий слабак?

Я мовчу, навіщо з ним сперечатись? А він врешті пропонує:

— Давай сюди свій рюкзак, понесу трохи, може, скоріше підеш.

Простяг я йому рюкзак, а Сашко каже:

— То він же в тебе зовсім легкий, ти що, не взяв нічого з собою?

— Взяв, тільки рюкзак маленький, мало і вміщається...

Сонце пече — сили нема, ледве ноги переступають. Асфальт розплавлений, м'який, підошви прилипають — смола! Я відпочити хочу, а Чемурако йде та йде:

— Треба наших наздогнати!

Раптом машина біля нас загальмувала:

— Сідайте, хлопці, якщо по дорозі,— підвезу! — відчинив дверцята шофер.

— Нам на Чортові скелі!

— Сідайте!

— Не можна,— каже Чемурако,— у нас похід.

— Ну, знаєш, можеш собі тьопати, а я поїду — і все!

Вхопив я свій рюкзак, сів у машину, і ми поїхали, і перегнали наших. Я раніше від усіх був біля скель, зрихтував курінь із гілок, сиджу, воду джерельну п'ю. А коли всі прийшли, я засміявся:

— Гей, Дімко, хто раніше?

А він насупився, мовчить і ногу йодом запиває: проколов.

— А де Чемурако? — питає вожата.

— Звідки я знаю? Він відстав.

— Чому ж ви разом не йшли?

— Він сам не хотів,— кажу я.— Не міг же я його на собі принести!

Сашко з'явився, коли вже кінчали напинати намети. Почав він Дімці допомагати, і чую я, що Дімка йому скаржиться:

— Ти знаєш, мій рюкзак такий важкий чомусь був, ледве його доніс! Ніби на двох там покладено!

— На двох? — перепитав Чемурако.

Так, і хлібини дві, і консервів більше, ніж у інших! Ще й оця штука! — і показав Сашкові мого черевика.

Подивився Сашко на черевика і каже:

— Знаю я, чия це робота!

Після обіду підійшов він до мене.

— Ану ходім на розмову, Янчук!

Краще піду, думаю, а то ще здійме тут Чемурако колотнечу, настрій усім зіпсує.

Біля лісу спинився Сашко:

— Це ти Дімці свої речі в рюкзак поклав?

— Ну я, а що? Я пожартувати хотів, а він потім...

— За такі жарти знаєш що роблять? Та ти очима не кліпай, не лякайся. Я з тобою битись не буду: ти для мене лежачий і так. Ти знаєш, що зробиш? Он, бачиш, кропива? От і лізь туди, це, кажуть, здорово — в кропиві посидіти! Нервову систему зміцнює.

Я тоді як закричу:

— Не маєш права!

Звичайно, всі почули крик, хтось гукає "а-гов!", Сашко тоді р-раз! — і штовхнув мене в самісіньку кропиву. А я навіть без майки був і на сонці трохи обгорів, а кропива густа! Прибігли хлопці, і вожата з ними. Каже Сашкові:

— Чемурако, ти що зробив? Чому ти завжди нам усе псуєш?

— Нехай він сам скаже! — відповів Чемурако і на мене показав.

А що я міг розповідати? І так все ясно було, що Чемурако мене в кропиву штовхнув, що тут було розповідати?

— Чому ти це зробив, Чемурако?

— Нічого я вам не скажу, не скажу і все. Нехай він сам!

— Ти ще й грубо відповідаєш! — обурилась вожата.— Мабуть, доведеться з тобою інакше поговорити.

Потім уже Дімка роздзвонив, що я йому в рюкзак свої речі поклав. Мені за це теж трохи перепало, зате Чемурака на три дні зі школи виключили: моя мама до директора ходила, у мене ж після тієї кропиви температура підвищилась, мама навіть боялася мене на вулицю випускати.

II. Доросла розмова (Діма)

Я прийшов до Сашка після уроків. Він сидів на підвіконні і дрімав. Він навіть не почув, як я увійшов.

— Про що ти думаєш?

— Я зараз не думаю, Дімо. Я просто дивлюся в одну точку.

— А... а,— сказав я.— Хочеш, підемо в кіно?

— Не хочу. І не поведься зі мною так, ніби я хворий.

— Я не поводжусь.

— Слухай, Дімко, якби я знав, що мене виключать, я б все одно примусив його лізти в кропиву.

Я нічого не міг на це відповісти, бо вся історія сталася через мене. Кость Янчук підсунув мені в рюкзак свої речі, а Сашко звелів за це Костеві лізти в кропиву. Кость запевняє, ніби Сашко його штовхнув, але раз Сашко говорить, що просто він йому звелів, а Кость сам з переляку поліз, то так воно й було.

Тепер Сашка на три дні виключили з школи. Якби Костя виключили з школи на три дні, він би від радості 1шщав, а Сашко дивиться в одну точку. Мені жаль Сашка, але йому про це не скажеш: образиться. Я вже знаю. Одного разу він грав у ножики і всадив ніж не в землю, а в ногу, і потім витягав лезо з ступні, і навіть не скривився. Зате у мене фізіономія сама собою зморщилась, і я спитав:

— Тобі боляче, Саню?

А він тоді од мене відвернувся і відповів:

— Не лізь до людини з жалістю!

— Дімко,— сказав раптом Сашко,— а ти знаєш, я ж нічогоісінько в житті не вмію робити.

— Не вигадуй,— кажу я.— Як це так — нічого? Ну, а... а... ну, хто краще від тебе в класі у баскет грає?

— "А... а...",— невесело передражнив мене Сашко,— бачиш, нічого, крім баскету, ти не надумав. Але я не про це. В баскет кожен може... От знаєш, тато казав, що людина всяку справу повинна по-справжньому робити, але ще в людини мусить бути головне, без чого вона жити не може і в чому вона, тато сказав, в чому вона повністю виявиться. Розумієш, про що я?

Я кивнув головою, а Сашко заперечив:

— Неправда, так відразу не зрозумієш, я про це знаєш скільки вже думаю, а ще не розумію... От мама моя... Коли вона приїжджає, все вдома кращим стає. І мені хочеться, щоб вона завжди була вдома, варила смачні страви і робила гномів і дятлів із сухих галузок. Та я їй про це все одно не скажу. Вона ж не просто мама, вона хазяйка Мідної гори. Всі радять їй залишити експедиції і мене виховувати, бо я шибайголова. Вона питає: ти справді хочеш, щоб я тебе за руку в школу водила? Я кажу: ні, хазяйко Мідної гори, йди в експедицію і знайди свій заповітний мінерал. А я вже постараюсь... От і постарався!

— Ми твоїй мамі нічого не напишемо.

— Не в тому річ, можете навіть написати, якщо Янчукові так дуже хочеться. Тільки чим я кращий від Костя?

— Це ти вже зовсім дурне говориш!

— Правда! В нього нема головного — і в мене нема. Якби було, не кричали б усі: "Чемурако, що ти за людина?"

Ніколи ще ми з Сашком про таке доросле не говорили. Ми завжди більше про футбол, про школу, ну, про все звичайне. А про головне — ні, про таке ми ще не говорили. У мене аж голова заболіла, так я задумався. Мозок ніби заворушився в голові. А Сашко зовсім сумний став, мовби її справді захворів. Тут я раптом згадав, що приніс йому зошит з

домашніми творами. Нам учителька літератури часом дає таке завдання: написати про якийсь випадок, розповісти про хорошу людину. У Сашка це здорово виходить. Він як розпише! Він раз на історії про одного короля і про його походи почав розповідати. Ми слухали й думали, де це Чемурако все вичитав,— бо в підручнику такого не було. А вчитель раптом і каже:

— Чемурако, тобі слід би двійку поставити за те, що ти вирішив нас усіх одурити своєю розповіддю, але дуже вже все правдоподібно ти вигадав! Скажи, в якому році була Грюнвальдська битва?

І не поставили Сашкові двійку. Кость тоді в'їдливо губу закопилив: мовляв Чемурако хитрий, йому все з рук спливає. А нехай би сам спробував таким хитрим бути — не вийде!

Ось я пригадав про зошит і про те, що вчителька сказала.

— Сашко! — я його за рукав тягну, а він все одно мовчить,— Чемурако, а нам сьогодні твір віддали, і Марія Петрівна сказала, що ти справжнє оповідання написав. Тільки ти чотири помилки зробив, тому тобі "тройок" виставили.

Сашко махнув рукою:

— Мені тепер все одно.

І в цю мить я таке придумав, що вже не міг ні хвилини в Сашка сидіти. Якби я навіть почув, що мене на Марс посилають, попросив би почекати, поки я задумане зроблю.

Я сказав:

— Що ж, тоді сиди і нудься, Чемурако, раз ти став таким кисляком. А я піду — робота є.

Я примчав додому, навіть не пообідав, і взявся перетісувати Сашків твір — щоб без помилок. А потім склав папір вчетверо і пішов до редакції.

Ніколи б не подумав, що так страшно стукати у великі, оббиті шкірою двері. Якби це не для Сашка, я — признаюсь по правді — утік би.

Хвилин п'ять я стояв під дверима, поки наважився увійти. Бо дуже вже жаль було Сашка Чемурака, який сидів і дивився в одну точку і думав, що він не людина, а пусте місце.

Тому я й увійшов.

III. Чемурако із щитом (Сашко)

Погано бути виключеним. Здається, ніби тебе взагалі нема. Ніби тебе на щит поклали і вже навіть забули трохи, що ти існував.

Правда, Діма не забув. Дивак, він вважає себе в усьому винним. Смішний, якби на його місці був хтось інший, хіба я вибачив би Костеві? Річ не в тому, хто зробив і з ким зробили, а в тому, що підлість була.

Тільки тепер уже не варто про це думати. Я про це думав, коли мене виключили.

Іноді мені дуже хотілося, щоб було три вихідних підряд, щоб не треба було сидіти на уроках. Знаходиш безліч справ, які необхідно зробити: проявити плівку, зашити футбольний м'яч, полагодити спінінг. І здається, що з цим можна впоратись тільки тоді, коли не підеш до школи.

Звичайно, колись мені ще схочеться, щоб було три неділі підряд, але коли я був виключений, я не міг чомусь проявляти плівку. Я думав про школу. Може, це тому, що не можна було йти туди. Справді, завжди мені найбільше хочеться робити те, що не дозволяють...

За три дні я звик пізніше вставати, і в суботу мало не проспав. Страшенно не хотілося вставати зранку.

У трамваї я відразу купив квиток і не стрибнув на ходу, хоч потім і довелось вертатися вгору. Я дійшов до провулка і рантом побачив Костеву спину. Спина була противна, кругла, затягнута в синю теніску, а довге Костеве волосся лягало на комірець, і така мене злість раптом узяла! Він я:є три дні потихеньку радів: ага, а все-таки Дімка ніс мої черевики! Ага, а Чемурако не має права сісти за парту! І думав, напевно, що знову, може, зробить підлість, а покарають когось іншого.

І тоді я повернув геть від школи. Я не міг піти і сісти за парту, і щоб ззаду, за моєю спиною, сопів Кость.

Цього разу я не взяв у трамваї квитка, бо не було копійок, і доїхав до Личаківської, а звідти пішки рушив до Винниківського лісу.

У нас у вересні дуже тепло, немов улітку. Я пішов до лісу, хоч нічого там було тепер робити. Тато каже: гриб любить, щоб його до полудня шукали; та й дощу давно не було — які ж гриби? Але я все одно пішов і не жалкував, бо в лісі у вересні гарно, тихо і прозоро.

Я знайшов пеньок, схожий на маленьку фортецю, мабуть, саме такі будували в середньовіччі.

Хазяйка Мідної гори дуже б зраділа цій знахідці і навіть запропонувала б викорчувати і перенести додому. У нас вдома справжній музей із усяких дивовижних коренів, гілочок, колекцій метеликів, гербаріїв і, звичайно, мінералів.

Я маму часто називаю хазяйкою Мідної гори, це не

я придумав, це тато, але мені подобається, і я звик до цього імені.

Думаючи про маму, я раптом зрозумів, що треба було йти до школи, а не до лісу. Навіть коли б у класі ще один Кость з'явився. Хоч би як там було, до школи однаково треба ж було колись повернутися. І потім, якщо поррахувати все інше, крім кропиви: і димову завісу, і прогулянку по шкільному даху,— то треба ж було зі мною щось зробити, не могли ж мені за це грамоту видати!

Звичайно, за прогул мені знову перепаде. Доведеться сказати, що забув, на скільки днів мене виключили.

Так я вирішив і взяв портфель, набитий усякими галузками, і пішов з лісу. Я йшов по дорозі і думав: "Ну що ти за людина, Чемурако?"

Вдома на мене чекав мамин лист. Від листа не стало веселіше, бо у мами трапилась прикрість. Вона думала, що знайшла важливий мінерал, але аналіз і дослідження не підтвердили маминого припущення. Мама просила, щоб я написав їй веселого листа, вигадав якусь смішну історію: "У тебе здорово виходить — вигадувати історії!"

У понеділок зранку я бігав кидати листа на вокзал, просто в скриньку на поштовому вагоні. Так лист до мами скоріше дійде. Смішної історії я не —міг вигадати, я написав про себе і про Костя, тільки не признався, що це я і Кость.

Хочу знати, як мама скаже,— треба було Костя в кропиву заганяти чи ні? Я знаю: такого взагалі може й не слід робити, але все ж таки — треба було чи ні?

Я прибіг разом із дзвінком, добре, хоч вчитель ще не зайшов у клас. Я боявся: зараз хлопці почнуть про щось розпитувати і стануть жаліти мене, як Дімка. Але все було в нормі.

Хтось мене запитав:

— Задачу розв'язав? Дай гляну!

Я став шукати зошит і раптом побачив, що в портфелі сухі галузки з лісу: я забув узяти зошити і підручники, все було тільки суботнє.

І тут Кость хихикнув і сказав:

— Де вже там Чемурако про задачі думатиме! Він тепер у нас письменник, велика людина!

Я нічого не зрозумів, думаю: ну й конячі у Костя жарти! Але мені не до нього було, я звернувся до Діми:

— Дай у темпі задачу — скатати треба!

Дімка дав, я став переписувати задачу в зошит з німецької, тільки з другого кінця.

Янчук знову хихикнув:

— Чемурако, а ти підсунь Івану Тимофійовичу своє оповідання, він почне читати і забуде про задачу!

Тут у клас увійшов Іван Тимофійович. Сховавшись за Дімчину спину, я кінчав писати, а Іван Тимофійович підвівся, по класу пройшов і каже:

— Ну, шановний новелісте, може, ви і в геометрії щось тямите? Йдіть до дошки і поясніть, як робили домашнє завдання! Чемурако, ти що ж, не хочеш відповідати?

Тільки тепер я зрозумів, що це до мене звертались— "шановний новелісте", але чому мене так прозвали? Загадка!

Іван Тимофійович здорово ганяв мене, довелось не тільки задачу розв'язувати, а доводити якусь теорему.

Сівши на місце, я побачив на парті записку від Дімки: "Ти нічого не знаєш?"

Я прошепотів: "Ні, а що сталося?"

— Чемурако, не розмовляй! — почув я голос учителя. — Зараз ти всього лише школяр на уроці, а новелістом будеш потім!

— Чому ви мене так називаєте? Ніякий я не новеліст.

Кость Янчук засміявся:

— Скромність прикрашає людину! А це що таке? — І на мою парту лягла газета. Я дивився і очам своїм не вірив: на четвертій сторінці вгорі стояло моє прізвище — О. Чемурако, і великими жирними літерами назва мого домашнього твору: "Дорога до вершини". Звідки вони його добули?

— Чемурако! Не займайся, будь ласка, сторонніми справами!

Але я не міг не займатись. Хто б відклав газету, де несподівано, без відома людини, надруковане її власне прізвище, де над домашнім твором стоїть: "Оповідання"?

Взагалі вони усе переплутали, це не оповідання, це справді так і було, я ані слова не вигадав, написав, як мені розповів тато.

Колись хазяйка Мідної гори пішла з альпіністами на Памір. Мороз був такий, що вода в чайнику відразу замерзала, альпеншток ковзав по льоду. Тільки четверо — троє мужчин і моя мама — відважились покинути останню стоянку і рушили до вершини. Вони йшли, і раптом передній

відсахнувся, майже втрачаючи рівновагу: перед ними стояв ведмідь. Він стояв, піднісши вгору одну лапу, напівприсівши, немов збирався напасти на втомлених, знесилених людей. І тут несподівано вперед вийшла моя мама, хазяйка Мідної гори, і вдарила ведмедя альпенштоком. І тоді всі почули прозорий, крижаний дзвін: ведмідь був мертвий, він замерз тут, на величезній висоті. Неначе навмисне прийшов умерти високо в гори.

Я читав свою надруковану розповідь про це, і мої власні слова здавались мені якимись дивними, ніби не я писав, не я над цим думав, а вперше ось тільки в газеті побачив.

— Що ж — сказав учитель,— раз ти вже не можеш відірватись од свого власного твору, то читай вголос для всіх. Тільки — ні, не ти, не ти, Чемурако, в тебе дикція погана... Радченко, ти читай!

Діма простягнув руку по газету, чомусь дуже винувато, спідлоба поглянувши на мене.